

ОЛЕКСАНДР ДМИТРОВИЧ ЗАСЯДЬКО – ВИДАТНИЙ КОНСТРУКТОР БОЙОВИХ РАКЕТ

Руденко О.П., д-р фіз.-мат. наук, проф.

(Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка)

У статті висвітлений період життя і наукової діяльності видатного українського винахідника та організатора військової науки й освіти генерала-лейтенанта О.Д. Засядька (до 230-річчю від дня народження).

Золотими літерами в історію землі полтавської вписане ім'я Олександра Дмитровича Засядька.

О.Д. Засядько добре відомий в історії нашої країни і за її межами як видатний конструктор бойових ракет, якому належить пріоритет та ініціатива застосування винайдених ним реактивних снарядів у війні з Туреччиною в 1828-1829 роках.

Оскільки його батько в молоді роки був на військовій службі й дослужився до чина генерал-майора, то десятирічного Олександра віддали в кадет Засядько був взірцем старанності, “мав сильний розум, твердий від природи характер, серце, готове на самопожертву”, і мало хто міг зрівнятися з ним у бажанні оволодіти науками. Так характеризували його біографи й дослідники. Читав з обов'язку і потреби, і вільної від служби хвилини не мав – так веліла йому честь офіцера [4].

Вчився добре, навчився не лише прийомам фехтування, але й тонкощам балістики, фортифікації, любив математику, фізику, віддаючи їм дуже багато часу. Крім обов'язкових за програмою німецької та французької мов, він вивчив ще й іспанську.

На випускному вечорі у кадетському корпусі викладач балістики, німець Кенніг, Засядькові побажав:

– Якщо не згорять твої крила, зробиш багато славних справ. Щасливого тобі польоту, молодий орле! [1].

А він мріяв продовжити батьківську справу. У Січі Запорізькій була грізна зброя – бойові ракети. У 1516 році у битві біля Белгорода на Дінці запорожці під проводом гетьмана Ружицького саме ракетами розгромили вщент орду кримського хана Малік-Гірея, яка окружним шляхом через Ногайські степи вторглася на Україну зі сходу.

Згодом ракети у запорозьких козаків зникли: під час постійних походів, безперервних битв козаки-винахідники загинули, а про винахід було забуто [6].

Батько Олександра Засядька намагався розкрити той секрет. Та знань не вистачало. Можливо, й віддав сина в училище, щоб той зміг відкрити секрет ко-заків-винахідників, про який йому також розповідав дід і казав про них так: “Чудо-рурки”.

У 1799 році Засядько бере участь у славнозвісних італійських та швейцарських походах Суворова, якого імператор Павло I посилав “рятувати царів”. Французькому імператорові Бонапарту заманулося чужих земель, Європа занепокоїлась. Європа сподівалась (у коаліцію проти Франції входили: Англія, Австрія, Росія, Туреччина та Неаполь): “Суворова з тридцятьма тисячами вистачить, без нього і шість-

Наш земляк був одним із восьми сот артилеристів російського експедиційного корпусу, які в значній мірі сприяли його бойовим успіхам.

Облога і взяття Мантуї – перша сторінка бойового життя. Він брав також участь у битвах при Адді, Тідоні, Треббії, Нові, тобто в усіх битвах, які мали вирішальне значення для успішного завершення всієї кампанії.

Коли на пропозицію австрійського командування російські війська під командуванням О.В. Суворова було перекинуто з Італії в Швейцарію, в їх складі в цьому поході брав участь і О.Д. Засядько.

У січні 1800 року російська армія повернулася на батьківщину. Кожен, хто повернувся, був щасливий особливим щастям, він міг сказати: “Я пройшов науку у Суворова”. Науку перемагати, але не числом, а вмінням [4]. О. Засядько у числі офіцерів, які відзначилися в Італійській кампанії, посилають служити на море, в ескадру адмірала Д.М. Сенявіна.

У 1801 році 22-річний капітан одержав від батька лист. Той велів йому терміново їхати до Соловецького монастиря. Новий імператор Олександр I оголосив амністію, в тому числі й Петру Калнишевському, останньому кошовому отаманові Війська Запорізького. Разом із козацькою старшиною його взяли в полон, вивезли в липні 1775 року. Це сталося за 4 роки від народження Сашка. Тому, їдучи до монастиря, Засядько старався вирахувати вік Калнишевського. Й не міг. Монах у монастирі мовив, що Калнишевському недавно виповнилось сто десять років! Останню цю вперть віку бранець був у глибокій ямі, куди його кинули за вказівкою імператриці Катерини II. Тепер Калнишевському подарували свободу, але повертатися на батьківщину він чомусь не бажає.

Відбулася зустріч Олександра з старим отаманом. Засядько мовив:

– Батько велів запитати, коли повернешся?

– Так, тепер я можу піти, – відповів мудрий старець. – Тільки не піду. Так і передаси батькові. Він зрозуміє. Скажи: спійманий лев – ще лев.

Олександр не став заперечувати, тихо підвівся, попрощався [7].

О.Д. Засядько завжди пишався, що й

він родом із козацької сім'ї, підтверджував це справами, ратними подвигами.

Ось деякі витяги з послужного списку періоду 1804-1811 рр.

1804 рік – перебуває з російською ескадрою в Середземному морі: спочатку на острові Корфу, потім у південній Італії – в Неаполі.

1806 рік – ескадра повертається в Адриатичне море і 19 вересня бере участь у відбитті атак французів при фортеці Капельново. О.Д. Засядько одержує орден Св. Георгія 4-го ступеня.

1807 рік – початок війни з Туреччиною. За героїзм при штурмі Ізмаїла нагороджений орденом Св. Володимира 4-го ступеня з бантом. У цих боях Засядько продемонстрував властиві йому витримку, стійкість, вміння виходити із складних обставин. Вогонь його гармат влучає в ціль винятково точно завдяки пристрою для прицілу, який він сам обладнав.

1810 рік – за участь у взятті Разграду був нагороджений золотою шпагою з написом “За хоробрість”. Тільки двоє людей в російській армії були удостоєні такої нагороди – Багратіон і Засядько, а після Бородінської битви у 1812 році третій – фельдмаршал М.І. Кутузов. Але Засядько отримав її в чині капітана.

1811 рік – біля Дунаю російський корпус під командуванням М.І. Кутузова оточив 70-тисячну армію турецького великого візира. Треба було не дати можливості іншим турецьким гарнізонам прийти йому на допомогу.

Засядько в складі спеціального загону із своїми артилеристами переправився через Дунай, атакував гарнізон Туртукая так стрімко, що це змусило турків скласти зброю, і вони вже не думали про допомогу великому візиру. А Засядько за цей подвиг був нагороджений орденом Св. Анни 2-го ступеня.

В одному з боїв Засядько поранили в ногу, але він не залишив своїх артилеристів, бо звик до них і сам був воїн без страху та докору. Солдати любили свого командира.

Почавши турецьку кампанію в чині капітана, хоробрий офіцер закінчив її під-

ВИДАТНІ НАУКОВЦІ ТА ІНЖЕНЕРИ

полковником.

Перед вітчизняною війною 1812 року Олександр Дмитрович Засядько був уже видатним спеціалістом з артилерії. Маючи ґрунтовні знання в галузі точних наук, він багато працював над розв'язанням питання конструкції і бойового застосування ракет, яким надавав надзвичайно важливого значення.

Однак, повністю присвятити себе розв'язанню цієї проблеми ніяк не вдалося. Знову війна. Цього разу – з Францією. О.Д. Засядько вже командир 15-ої артилерійської бригади. 15-а артилерійська бригада під командуванням підполковника Засядька театр бойових дій перенесла ближче до центру Європи. 1812 року вона відзначилась у боях під Городечно та Борисовим.

1813-го – вела облогу фортеці Торн (Східна Прусія). Засядько добровільно погодився стати заложником в обложеному місті Торн, поки йшли переговори про здачу гарнізону, за що пруський король нагородив його орденом “Тур ле меріт” – (“За заслугу”). Другого липня, проявивши виняткову хоробрість у бою, дістав чин полковника. Артилерійська бригада Засядька брала участь у “битві народів” під Лейпцігом, яка завершилася поразкою армії Наполеона. За зразкове керівництво

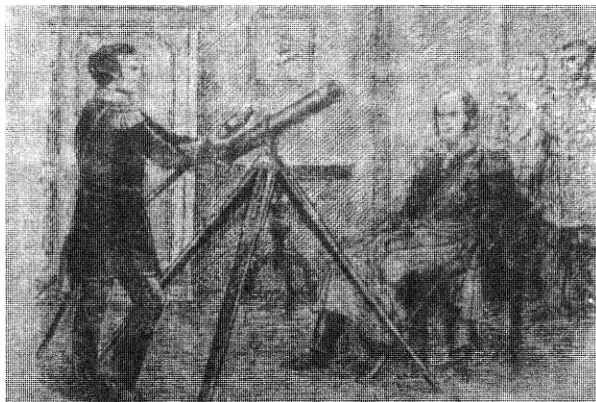
артилерійським вогнем полковник одержав орден Св. Георгія 3-го ступеня, який до О.Д. Засядька в російській армії мали лише двоє військових у такому чині.

1814-го року артилеристи Засядька підійшли до Рейна, обложили Майнц. Звідси їхнього командира, на превеликий його жаль, відрядили до Франкфурта-на-Майні, доручивши місію: забезпечити армію снарядами. Було прикро, було “боляче за такого часу залишати шлях, на якому перебував майже з дитинства і який став, так би мовити, необхідністю” [4]. Та наказ є наказ. Засядько блискуче з ним впорався і незабаром приєднався до своєї бригади,

що вже переможно поверталася додому, на нові квартири – на Поділля.

Досвідчений гармаш, людина передових військових поглядів, Засядько добре розумів, що артилерія вже потребувала нових бойових засобів. “Мортира-пані” не могла вдовольнити – була неповоротка, близькобійна. На часі постали ракети. Тодішня Європа не просто зацікавилася новою зброєю – вона вже випробувала її на собі: протягом 1806-1813 років англійці кілька разів обстрілювали супротивників бойовими запалювальними ракетами. Їх вони використали і в битві під Лейпцігом, де Засядько також брав участь: цілком вірогідно, що він на власні очі бачив ефект, спричинений дією ракети...

Європа віддавала належне витворіві

О.Д. Засядько демонструє фельдмаршалу Барклаю де-Толлі ракету власної конструкції

Конгрева, полковника англійської армії.

Заслуга Вільяма Конгрева в тому, що він згадав про бойовий досвід давніх східних цивілізацій (освітлювальні, “потішні” ракети прив'язували до стріл і запускали до ворожого табору, викликаючи пожежі), який запозичив із військової практики гармашів-індусів (у 1792 та 1799 роках, у битвах під Серинґапатамі вони застосували ракети проти англійців), що практично довів перспективу створення регулярної ракетної артилерії.

Західні держави виділяли значні кошти на розробку та конструювання реактивних снарядів, залучаючи до експеримен-

тів відомих спеціалістів. Але царський уряд Росії з упередженням ставився до будь-якого новаторства.

Після завершення війни полковник Олександр Дмитрович Засядько подає у відставку і повертається на Україну в рідну Лютеньку. Завершився важливий період його життя – період ратних подвигів і слави. Він вирішив здійснити свою давню мрію – зайнятися наукою та дослідями з метою вдосконалення деяких питань у галузі артилерії, хоча війна для нього була великою школою, яку він не забував і перейшовши до мирного життя. Засядько писатиме так одному з бойових друзів: “Корфу, Неаполь, Каттаро, кампанія в Туреччині, рік дванадцятий – це такі пам’ятні маяки в житті нашому, що не можуть стертися з серця, як би ми навіть самі того не бажали. Ні, не забути мені Березину, Лейпціга, Парижа, і хто це забуде!?” [2].

Впродовж 15 років бойової служби він не нажив багатства. Вести мову з офіційними представниками про виділення коштів для проведення дослідів теж не мало сенсу. Тому для здійснення своєї мрії він почав з того, що продав під Одесою маєток, який дістався йому після батька.

На виручені кошти споруджує в маєтку на Полтавщині кузню та піротехнічну лабораторію, закупляє багато пороху та необхідні для експериментів матеріали і в 1815 році приступає до здійснення своїх задумів. Він запросив у лабораторію досвідчених спеціалістів. Необхідно було підібрати найвигідніший склад пороху, доцільні розміри заряду, товщину стінки ракетної камери [3]. Разом із мужиками Засядько виготовляє труби різних розмірів – готує бойову ракету. Сучасним на той час арміям потрібна була маневрова швидкострільна і далекобійна артилерія, здатна взаємодіяти з піхотою й кавалерією в будь-яких умовах. Він спершу береться за відтворення “ракет” запорожців, а потім – за власні розробки.

Не раз він ловив на собі зневажливі погляди заздрісників і недругів, які ніяк не могли зрозуміти того, що герой недавніх

кампаній махнув рукою на блискучу військову кар’єру і всі свої гроші вклав у надто сумнівну, на їх думку, справу. Проте дивакуватий офіцер не звертав уваги на глузування. Він тільки ще наполегливіше працював. Була в його роботі якась несамоविта одержимість. Увесь час йому доводилось ставити небезпечні досліди, пов’язані з ризиком для життя. Але хіба ж на полі бою він не ризикував життям для перемоги?

Вийшовши у відставку, більш як два роки Олександр Дмитрович проводив свої експерименти, які, нарешті, увінчалися успіхом. Він сконструював і виготовив перші зразки запалювальних і фугасних ракет трьох калібрів: 4-дюймові; 2,5-дюймові і 2-дюймові (дюйм = 2,54 см) на чорному порохові з дальністю польоту до 3-х км, розробив тактику їх бойового застосування. Ракети мали стабілізатори у вигляді дерев’яних рейок-хвостів, стартували з пускового станка (“козла”), до якого кріпився залізний жолоб. Пізніше конструктор надав станкові вигляд труби на тринозі, а згодом сконструював установку, з якої можна було вести залповий вогонь із шести ракет. Заслуга О.Д. Засядька полягала в тому, що він уперше здійснив “перетворення” звичайної освітлювальної ракети в бойову – фугасну і запалювальну.

Результати своєї роботи він виклав у праці “О деле ракет зажигаельных и рехошетных” (1817), яка була на той час першою досить повною настановою по виготовленню та бойовому використанню ракет в російській армії [5].

Щоб доставити свій винахід у Петербург, він продає батьківський будинок, луки, кузню, створену власними руками. Весною 1818 року великий обоз із стояками й ракетами вирушив із Лютеньки в столицю Російської імперії й там, “не деляя из своего открытия тайны, не требуя вознаграждения за издержки, он представил начальству полное описание своего изобретения и изложил пользу для отечества, которая может быть...” від використання ракет в армії.

ВИДАТНІ НАУКОВЦІ ТА ІНЖЕНЕРИ

Винахіднику поталанило: у Військовому міністерстві при підтримці генерала Анрі Жомені йому вдалося добитися дозволу на випробування ракет [11]. Воно відбулося поблизу Царського Села в присутності членів царської сім'ї. Дальність польоту 4-дюймових ракет досягала 3100 метрів, коли кращі європейські зразки летіли лише на 2740 метрів. Був повний тріумф.

Дізнавшись про відкриття О.Д. Засядь-ка й про те, що той не вимагав за нього винагороди, як це раніше траплялося, Олександр І змушений був визнати: "Слава Богу, є офіцери, які служать з однієї честі" [10].

Із Петербурга перший ракетник Росії відправляється в Могильов, у головну квартиру Другої армії, до відомого полководця, героя Бородинської битви фельдмаршала Барклая де-Толлі.

Конструкторові велено навчити ракетної справи офіцерів та феєрверкерів Другої армії. Фельдмаршал у захваті: "...Я із задоволенням бачив особливі труднощі й старання ваші у відкритті цієї нової й такої потрібної зброї, то ж маю приємний обов'язок висловити вам за це істинну мою вдячність...". І зазначає у представленні на Засядька: "Надання генерал-майорського чину не тільки було б винагородою відмінних знань і достоїнств полковника Засядька, але й мало б користь і для самої служби".

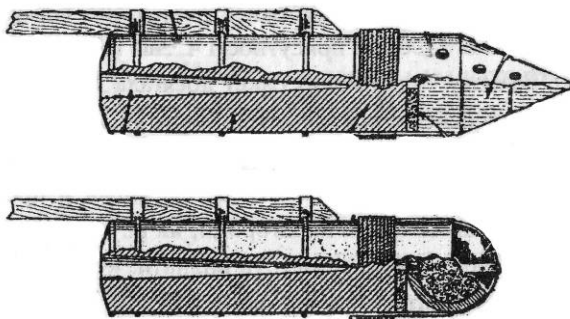
У квітні 1818 року Засядька підвищили у званні, й наступних два роки він, молодий генерал, віддавав перенавчанням колег-артилеристів; з його ініціативи в Могильові створили спеціальну піротехнічну лабораторію, де для армії виготовляли і вдосконалювали ракети. Отже, можна сказати, що з цього часу в Росії почалося масове виробництво нової зброї.

Охтирський завод, який очолив О.Д. Засядько з 1820 року, почав виготовляти спеціальну порохову суміш, яка потім проходила обробку в майстернях; Петербурзький чавуноливарний завод поставачав мідні труби для ракетних станків.

Уся робота по виготовленню ракет проходила під безпосереднім контролем Олександра Дмитровича.

Того ж таки 1820 року він призначається начальником створеного за його ініціативою Вищого артилерійського училища. О.Д. Засядько сам розробляв програму наук і щоденних занять у ньому, написав історію артилерії, запросив кращих викладачів, так вміло відрегулював навчальний процес, що невдовзі воно стало взірцем і було реорганізоване в академію [9].

Крім того, Засядько організує навчальну артилерійську бригаду, відкриває класи для навчання феєрверкерів, суворо сте-

Бойові ракети конструкції О.Д. Засядька: вгорі – запалювальна, внизу – гранатна.

жить, щоб перевага віддавалась практиці, всіляким тренуванням; опікує технічну школу, в якій навчалися діти солдатів.

Корпуси артилерійського училища на набережній Неви в Санкт-Петербурзі побудовані в 1822 році під керівництвом генерала О.Д. Засядька. Багато років він керував училищем, зробивши його одним із кращих навчальних закладів Росії.

Він очолює також Петербурзьку піротехнічну лабораторію та столичний арсенал. З 1826 року масове виробництво зброї розпочав Петербурзький ракетний завод [8].

О.Д. Засядько в усьому вимагав порядку і життям своїм служив за взірцем. О п'ятій ранку розпочинав день, постійно навідувався в частини, опікувався і строївою підготовкою, і виправкою юнкерів, їхнім умінням носити обмундиру-

вання [4]. Але титанічна робота, служба в армії, виснаження організму позначилися на здоров'ї. Підкрився підступний ревматизм, не зарадили й кримські грязі. З хвороби генерал вже ніколи не вибереться, а служба, однак, вимагатиме свого – на початку 1827 року Засядька призначили начальником штабу артилерії. Тепер у званні генерал-лейтенанта він мав змогу впливати на всі справи, пов'язані з подальшим виробництвом ракет і застосуванням їх у війні. Під його проводом того ж року було створено “ракетну роту №1”. Тим часом назрівала російсько-турецька війна.

На початку 1828 року він добирається застосування ракет вітчизняної; конструкції в майбутніх військових діях. Після тривалих дебатів було, нарешті, дано дозвіл на озброєння цією технікою 2-ї армії.

Ракетну батарею, а також перший транспорт з запалювальними і бойовими ракетами, пресами, копрами і необхідними для виготовлення ракет матеріалами направляють у Тульчин. На початку травня 1828 року тут уже було 1,9 тис. готових до бою ракет; 1,4 тис. “набитих гільзами”. Інші транспорти із Санкт-Петербурга взяли курс на Тирасполь.

“Служитиму і трудитимусь, поки не впаду!” – ось девіз життя О.Д. Засядька [4].

В ореолі великої слави О.Д. Засядько в 1834 році змушений був подати у відставку. Основною причиною був інсульт, який він подолав з великими труднощами, та й кілька останніх років він більше лікувався, ніж виконував обов'язки начальника штабу. Підірване здоров'я змусило залишити Петербург, їхати на рідну Україну. До цього спонукали й матеріальні нестатки. Особливого багатства в нього не було, а в сім'ї налічувалося вісім

дітей. “Тут, у Хар-кові, кинув я свій смертний ярк”, – писав він друзям у столицю.

На поверхні Місяця, за назвами долин, морів, кратерів можна читати історію людства в його одвічному прагненні здолати земне тяжіння й вирватися на простори Всесвіту: Архімед, Ом, Ейнштейн, Арістотель, Піфагор, Коперник, Птоломей, Засядько... Ім'я Засядька носить один із найбільших кратерів ($d = 120$ км) на зворотному боці Місяця.

Так людство увічнило пам'ять славетного нашого земляка, видатного сина України Олександра Дмитровича Засядька.

Ракети Засядька, його ґрунтовно розроблені принципи реактивної тяги, балістики ракет – все це допомогло Кибальчичу, а згодом Цюлковському і Кондратюку зробити нові кроки в теорії ракетної техніки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бездубний Г. Нашадок головного гармаша / Г. Бездубний // Зоря Полтавщини. – 16 листопада 1991.
2. В'ялик М.Г. Хто був одним із перших творців ракетної зброї? / М.Г. В'ялик // Наш рідний край. – 1991. – Вип. 7. – С. 3-11.
3. Єрисов О. Конструктор бойових ракет / О. Єрисов // Зоря Полтавщини. – 25 травня 1991.
4. Климчук О. Передвістя / О. Климчук // Україна. – 1979. – №14. – С. 18-19.
5. Космонавтика: Енциклопедія / [гл. ред. В.П. Глушко]. – М.: Сов. Енциклопедія, 1985. – С. 120.
6. Липовий С. Ракети гадацького полковника / С. Липовий // Комсомолец Полтавщини. – 9 серпня 1990.
7. Панасенко А. Спійманий лев – ще лев / А. Панасенко // Зоря Полтавщини. – 2 лютого 1991.
8. Петров В.П. Управление ракетами / В.П. Петров, А.А. Сочивко. – М.: Военное изд-во Минобороны СССР, 1963. – С. 8-9.
9. Солодов А. Старейшая академия России / А. Солодов // Наука и жизнь. – 1980. – №12. – С. 93.
10. Шафарчук С. Служив Вітчизні / С. Шафарчук // Зоря Полтавщини. – 3 листопада 1992.
11. Явлинський Б.М. Ракетник № 1 / Б.М. Явлинський // Прапор. – 1980. – №9. – С. 108-111.

Руденко А.П. Александр Дмитриевич Засядько – выдающийся конструктор боевых ракет. В статье освещён период жизни и научной деятельности выдающегося украинского изобретателя и организатора военной науки и образования генерала-лейтенанта О.Д. Засядько (к 230-летию со дня рождения).

Rudenko A.P. O.D. Zasyad'ko – the outstanding designer of combat missiles. In the article the period of life and scientific activity of the prominent Ukrainian inventor and organizer of military science and education of general-lieutenant O.D. Zasyad'ko is examined (to 230th anniversary from the day of birth).